

Commedia dell'arte: een vorm van volkstheater, die zich in de zestiende eeuw in Italië zich ontwikkelde.

Het culturele leven in het door Spanje bezette Italië van rond 1530 werd bepaald door geleerden, de kerk en door schrijvers. Die hadden enkel interesse voor literair theater en voor stukken en thema's uit de oudheid. Stukken die aan vorstenhoven en wetenschappelijke academies werden opgevoerd.

Tegen die achtergrond ontstaat vanuit het gewone volk de commedia dell'arte. Het was aanvankelijk een soort geïmproviseerd protesttheater, gericht tegen de Spaanse overheersers en tegen maatschappelijke instituties en wantoestanden van die tijd. Commedia was strijdbaar en satirisch, en sloot aan bij de traditie van volkstheater en kluchten die in Italië al meer dan duizend jaar bestond.

Die commedia bedient zich graag van gekruide humor. Ze gebruikt vaste personages, maskers, acrobatiek en hanteert een heftige stijl van spelen, wat gepaard gaat met de nodige kabaal. Commedia werd gespeeld op straat en ging bij uitstek over natuurlijke, eeuwige menselijke emoties: seks, agressie, liefde, dood jaloezie, enz. En altijd scholen er de knellende machtsverhoudingen in: die tussen knecht en meester, die tussen vader en kind.

Commedia-acteurs speelden geen vaste, uit het hoofd geleerde teksten die vooraf waren geschreven. Integendeel: ze improviseerden op basis van een vooraf bepaald gegeven, een soort scenario. Die scenario's waren doorgaans komisch, maar ook wel tragikomisch van aard. Het spel werd gespeeld door vaste typen, om optimale herkenbaarheid voor het gewone volk te bewerkstelligen. Dat resulteerde in de lelijke oude maar rijke geilaard, de knappe en slimme maar arme knechten, de blaaskaak, de kletsmaajoor, het uitdagend dienstmeisje en ga zo maar door. De acteurs speelden meestal ieder zo'n type, soms hun leven lang.

Groepen die dit soort theater speelden vormden al spoedig beroepsgezelschappen die aanvankelijk in Italië, later in de rest van Europa rondtrokken. Dat professionele karakter kwam tot uitdrukking in de toevoeging 'dell'arte'. Deze spelers waren beroepskunstenaars, en dat lieten ze graag weten.

Commedia was een vorm van theater dat vrolijk en gretig inspeelde op bestaande stereotypen en vooroordelen.

In elke voorstelling rekende het publiek ook op de 'geliefden'. Die wilde iets moois met elkaar beginnen, maar kregen daarbij altijd problemen met hun vaders en met de maatschappelijke conventies. Uiteindelijk kregen ze elkaar zelden of nooit.

Opvallend voor de commedia was trouwens dat zowel priester als moeders het nooit tot commedia-personage hebben geschopt. Die waren in Italië ook toen blijkbaar al heilig. Niet vreemd dus dat de Italiaanse culturele elite niet veel ophad met de commedia dell'arte. Men vond het ordinair gedoe, en het was bovendien minderwaardig om met toneelspel het brood te verdienen. Maar het grote publiek was er dol op.

Niettemin: de argwaan van de machtshebbers, de onderlinge concurrentie en de noodzaak om met toneelspel toch de dagelijkse kost te

verdienen, dat alles haalde na verloop van tijd toch de scherpe kantjes er van af. De betere groepen kwamen zelfs in dienst van de vorsten die de vereiste speelvergunning moesten afgeven. Die vorsten gebruikten commedia-groepen om de onderdanen te amuseren, en ze aldus in toom te houden. De oorspronkelijk vorm van de commedia dell'arte raakt dan ook lelijk in verval in de zeventiende en achttiende eeuw.

Die tegenwerking en het bijbehorende verval waren de redenen waarom veel groepen naar Frankrijk uitweken. Daar speelden ze aanvankelijk in het Italiaans, maar later ook in het Frans. In Frankrijk verdwijnt de commedia vervolgens ook steeds meer van de straat om in het theater te belanden, waar het als 'theatre Italien' een populaire genre wordt. Er worden zelfs complete stukken geschreven. Het bekendst: 'De Vrek' van Molière. In dat Theatre Italien ontwikkelden zich vervolgens nieuwe types zoals de melancholieke Pierot, een nazaat van Arlechinno. Als het genre zich later in andere landen verspreidt, ontstaan daar varianten als Harlequino in Engeland of de Harlekijn in Nederland.

In Nederland is de commedia dell'arte in zijn oorspronkelijk vorm nooit echt goed doorgedrongen. Nederlanders waren blijkbaar te nuchter en afstandelijk of te calvinistisch. Desondanks werkt de commedia dell'arte in ons theaterleven door. We kennen de poppenkastfiguur Jan Klaassen bijvoorbeeld, die altijd te stellen heeft met liefde, jaloezie en geld.

En in het permanente conflict tussen de slimme Pipo en circusdirecteur Dikke Deur speelt het oude knecht-meester motief. En dat valt ook te herkennen bij Charly Chaplin, bij de Marx Brothers of bij Laurel and Hardy. Ja, zelfs bij Jacobse en Van Es.

Intussen spelen gevestigde theatergezelschappen steeds weer De Vrek, en de stukken van Goldoni en Dario Fo en vele anderen die zich door rebelse en tegelijk volkse karakter van de commedia hebben laten inspireren. Intussen worden ook straten en pleinen zo nu en dan bevolkt met groepen die de oude commedia spelen. Als eerbetoon aan zoveel eeuwen theatergeschiedenis. Of uit overtuiging voor een goede zaak of ander engagement. En anders wel uit puur spelplezier.